

VALLÁS ÉS HAGYOMÁNY FILOZÓFIAI FOGALMA

Mezei Balázs: *Vallás és hagyomány*

A filozófia művelésének viszontagságai ellenére, a szakszerű érvelést előnyben részesítő szerző azon szisztematikus értelemben elmélyült gondolkodók közé tartozik, akik a mély hibernálás állapotából ébredező magyar filozófiai életnek eleven lüktetést kölcsönöznek. Mezei Balázs egyszerre átfogó szemléletű és részletező-elemző stílusú új könyve (melynek nyelvezete a nehéz gondolatmeneteket is gördülékennyé teszi) tulajdonképpen két téma, a vallás és a hagyomány filozófiailag értett fogalmai köré csoportosított írások fűzére, de az egyes szövegek külön-külön, önálló tanulmányokként is olvashatók. Vallás és hagyomány nem egymás mellett, hanem egymással szimbiózisban bontakoznak ki e kötet lapjain. Mezei a vallás filozófiai fogalmát és a hagyományt, mint a filozófiailag értett gondolkodás hagyományát vizsgálja, miközben az egyes fejezetek felépítésében a nézőpont, a nézésirány, valamint a horizont elemei felcserélődnek, hangsúlyjaiban megváltoznak. Hol a teológiai, vallásbölcseleti összefüggésből bontakozik ki a módszeres filozófiai gondolkodás, hol pedig fordítva: a filozófiai-fenomenológiai megközelítés olvad bele a vallásbölcselet horizontjába. E két alapvető szempont- és horizontváltással a nézésirány is kettős: egyrészt ismeretelméleti, az ismeretek forrásvidékének felkutatása, másrészt az említett témák etikai szempontú kibontása. A vizsgálódások gondolatmenetéből a szerző filozófiai tájékozódásának mérőföldkövei is világosan körvonalazódnak: a filozófiai beállítódás és módszertan autonómiájának tétele, mely Mezeinél elsősorban a fenomenológiai hagyomány tudományos törekvéseihez kötődik, valamint a vallás önállóságának és a vallásbölcselet metafizikai relevanciájának gondolata.

Mielőtt a két részből álló könyv felépítésének és az egyes fejezeteket alkotó tanulmányoknak a rövid tartalmi ismertetésébe fognék, majd két fejezetre részletesebben is kitérnék, mindenképp említésre méltó Mezeinek a kötet bevezetőjében tett két ígérete, melyek egy kiadásra és egy átdolgozásra váró munkára vonatkoznak. Ugyanis a *Vallás és hagyomány* gondolatmenete egyfelől a szerző kiadás alatt álló *Vallásbölcselet I.* című munkájának irányába mutat, s erre a most tárgyalt könyvében is sűrűn hivatkozik, más-

felől helyenként visszafelé is reflektál, a korábban megjelentetett *Zárójelbe tett Isten: Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlata* (Osiris, Budapest, 1997) című vizsgálódására, melyet Mezei az új belátások fényében — és nem utolsósorban a jobb érthetőség érdekében — átdolgozni szándékozik. Mindez jelzi, hogy a különböző szempontú tanulmányok és könyvek egy meglehetősen egységes gondolkodási horizont előtt bontakoznak ki és válnak összefüggésükben értelmezhetővé.

A *Vallás és hagyomány* első része *Vallás* cím alatt foglal össze hét vizsgálódást. Az első írás két tudománynak, a teológiának és a filozófiának viszonyait, állapotait és együttes kibontakozási lehetőségeit boncolgatja. A rá következő tanulmány a vallásfilozófia meghatározásának és módszertani klasszifikációjának szentel teret, megkülönböztetve a reduktív és nem reduktív vallásfilozófiai megközelítéseket, miközben a vallás mint dinamikus totalitás kerül megfogalmazásra. A harmadik írás a *Teizmus racionalitása* címet viseli, melyben Mezei a vallásos hit tartalmának racionalitásával foglalkozik, mégpedig a racionalitás fogalma körül kialakult viták összefüggésében. Franz von Kutschera, Swinburne és Plantinga racionalitásfogalma kerülnek rekonstruálásra és kiértékelésre. A *Református és katolikus ismeretelmélet* című fejezet egy, a fundamentális teológia körébe tartozó kérdés filozófiai szempontú érvelését tartalmazza: felismerhető-e, s ha igen, miképpen, a teremtet Isten a teremtet világból. Az ötödik vizsgálódás a szerző által részletesen kidolgozott „kulturmetafizikai” módszerrel a marxizmus valláskritikáját veszi górcső alá. A marxizmusnak mint „démagógiának” (az ideológia elnevezésének Mezei által megfogalmazott változata) eljárás módja Feuerbach, Marx és Lenin kapcsán kerül terítékre. Az ezt követő fejezetben — Merleau-Ponty testfenomenológiájának kritikáján keresztül — Mezei az emberi test modális elméletét vázolja, amely egy sajátos, úgynevezett analogikus metafizikának szolgálja alapul. Az első rész utolsó fejezete a vallás és etika fogalmának és sokrétű összefüggéseinek felmutatását, valamint az erről folytatott kortárs diszkusszió rekonstruálását vállalja.

A *Hagyomány* címet viselő második rész szintén hét fejezetet foglal magába. Az első Franz Brentano filozófiatörténeti koncepcióját, annak tarthatóságát és alkalmazási lehetőségét elemzi. A szerző lábjegyzetben külön felhívja a

figyelmet arra, hogy korábbi álláspontjához képest, miszerint a fenomenológia története kizárólag *Verfallstheorie*-ként értelmezendő (vö. Mezei, Balázs — Smith, Barry: *The Four Phases of Philosophy*. Rodopi, Amsterdam, 1988), felfogásmódja árnyaltabb lett, ami elsősorban Heidegger és Lévinas értékelését érinti. Brentano után az olvasó — Mezei egy másik könyvének (*A lélek és mások*. Atlantisz, Budapest, 1998) szóhasználatával élve — a fenomenológia újabb sodrának lehet szemtanúja, három fejezet erejéig. Az eredetileg Husserl *krízis-könyvének*, valamint a *Kartézianus elmékedések* utószavaként megjelentetett *Tiszta ész krízise* és *A nulladik kartézianus elmékedés* fontos pontokon átdolgozva és bővítve olvad bele a könyv tematikájába. Ehhez kapcsolódik az *Intencionalitás problémája: Husserl Locke-kritikájának fényében* című írás is. Az ötödik fejezet François Fénelon filozófiáját Heidegger ontoteológiai kritikájával ütközteti. Ezután *Az elfelejtett renaissance* címmel Mezei a magyar filozófia történetének egyes összefüggéseivel és lehetőségével foglalkozik. A könyv záró fejezete pedig az előző tanulmányok stílusához képest meglehetősen eltér: *bölcséleti* beállítódásban a hagyományon *tűnődik*.

A továbbiakban — a könyv gondolatvilágának érzékeltetésére — az első és utolsó fejezet tartalmára térek rá. A *Filozófia és teológia* című írásban Mezei abból indul ki, hogy a teológia a kontinuitás, a filozófia pedig a diszkontinuitás gondolkodása. A teológiában ugyanis a hit axiomatikus tételeiből kiindulva alkotják meg a racionális teológiai rendszert, míg a filozófiában a diszkontinuitás a tradicionális felfogásmóddal való szakítás követelményében nyilvánul meg. E felfogásbeli különbség előzetes bevezetése után vizsgálja meg Mezei a filozófia és teológia önállóságának mibenlétét és határát. Az elemzések során a határok egyben érintkezési felületeknek bizonyulnak, ugyanis a filozófia bármely törekvése egy adott ponton menthetetlenül teológiai problémával találja magát szemben. „Minden fronton valami hatalmasabb emelkedik a filozófiai gondolkodás előtt, valami hatalmasabb, melyet speciális megközelítésben nevezhetünk ugyan a fizikai világ kimeríthetlenségének, avagy a szubjektum megragadhatatlanságának, ám a filozófia kudarcában mindez, mondjuk így, *redukálhatatlan transzcendenciaként* jelentkezik.” (19.) A teológia önállóságának határa elsősorban az általa használt racionális fogalmának tisztázása közben érhető tetten, mivel — állítja Mezei — a teológia filozófiailag válaszol arra a kérdésre, hogy miért cserélte le a tudományos nyelvezetét például arisztotelikusról kantianusra, vagy éppen egzisztен-

ciálisra. A teológia és a filozófia mint tudományok nem mentesülnek saját válságuktól, sőt egyenesen a két terület közös válságáról beszélhetünk, s az így kialakult sajátos sorsközösségről, melyet nemcsak „a mindenkori nagyobb való szembesülés” tapasztalata, hanem tulajdonképpen a történelem is egybekovácsolt. Ezért — állapítja meg jelentőségteljesen Mezei — a szolidaritás e két terület között kívánatos lenne. „Amiként a 18. századtól a teológia számított a szaktudományok fő ellenségének, ma már az a filozófia találja magát ebben a szerepben, mely nem oly régen még a tudományos »haladás« fő szószólója volt. A teológia a maga részéről némi kárörömmel konstataálhatná a filozófia történetének ezen fordulatát; de egyben szolidaritást is vállalhat a filozófiával.” (25.). A szolidaritás vállalása egyben közös feladatot is jelent: a világban elterjedő partikularizáció tendenciája elleni együttes fellépést. Ennek érdekében Mezei mindenekelőtt a filozófia szerepének előmozdításában látja a megoldást, mely konkrétan a tudományos és életbölcsességként művelt filozófia támogatásában bontakozik ki. A kölcsönös együttműködés pozitív hatása így mindkét oldalon érzékelhető lenne. A teológia elnyerné filozófiai megalapozottságát, a filozófia pedig a teológiában teljessé válna. Ezáltal a filozófia alapot nyújthat a teológia számára, míg a teológia egységet kölcsönözhet a filozófiának. Mezei e közös kibontakozás feltételét olyan kutatóktól reméli, akik radikális módon művelik a filozófiát és/vagy teológiát. A két terület egyesülése tehát a szükségszerűen együttesen fellépő *teológiai filozófiában* és *filozófiai teológiában* valósul meg. A tanulmány röviden vázolt gondolatmenete alapján is megállapítható, hogy a szerző a filozófia és a teológia önállóságát, az egymást ért kölcsönhatások belátásában és azok mindkét részről történő igényes feldolgozásában látja biztosítottak. A *teológiai filozófia* esetében egy olyan beállítódás érvényesül, melyben a filozófiai igényesség, vagyis az előfeltétel nélküli és az egészlegességre törekvő gondolkodás a teológiai kérdésfelvetésből merít, és általa tisztul le. Ugyanez a mozgás valósul meg — fordított irányban — a *filozófiai teológia* esetében is. Tehát hol az Istenről szóló igényes beszéd feltételezi a bölcseesség szeretetét, hol pedig az autentikusan művelt filozófia igényli a teológiai dimenziót.

A másik fejezet, melyet ismertetésemben érinteni szeretnék, az a könyv gondolatmenetén túlmutató — de egyben azt bölcseleti értelemben megalapozó — utolsó, *Tűnődés a hagyományon* című tanulmány. Ez az írás a szerző szándékai szerint átmenetet képez a könyvben sze-

replő, inkább történelmi jellegű vizsgálódásoktól a *Vallásbölcselet* tematikájának irányába. A fejezet címének fogalmazása nem véletlen. Nem a megszokott metafizikai értelemben vett fogalomra kérdez rá, és nemcsak egyszerűen gondolkodás, vagy elmélkedés a hagyományon, hanem ettől elmélyültebb, kifinomultabb és a magyar nyelv sajátosságát figyelembe vevő „tűnődésről” van szó. Tűnődés a hagyományon. Az *elfejtett renaissance* című fejezetben többek közt arról olvashatunk, hogy a magyar filozófia lehetősége kizárólag bölcséleti lehet, vagyis a filozófia leszűkült fogalmával szemben egy olyan gondolkodást részesítene előnyben Mezei, amely „a legszorosabb kapcsolatban áll az élő nyelv valóságával” (290.). A *Tűnődés a hagyományon* éppen ezen igény jegyében íródott, melynek Hegelre utaló első sora, miszerint különös látványt nyújt az a nép, amelynek nincs metafizikája, ezt a törekvést még inkább kihangsúlyozza. A mottónak választott szöveg jól érzékelteti, hogy a tűnődés sajátossága miben áll: „A tűnődés nem megragadni kíván; hanem feltüntetni, azt, ami a tűneményben fel- és eltűnik”. Tehát nem megragadás, szokásos értelemben vett fogalmi megismerés (megfogás), hanem tűnődés, mely a gondolkodás „legvégső lehetőségeinek határán mozog” (294.). Nem egyszerűen egy tárgyra és tárgyösszefüggésre irányuló gondolkodás, vagy ennek pusztán formai és tartalmi egysége, hanem — így a szerző — ennek az egységnek elmélyült és emelkedett módja.

Amennyiben jól értem, Mezei a gondolkodásról való gondolkodás sajátos szempontú megfogalmazásával próbálkozik, mely elkerülve a görcsös fogalmi töprengést, a filozófia forrásvidékénél kutakodik: tűnődik. A tűnődés valaminek a feltűnésével kezdődik. A figyelem ráirányul, de ezzel együtt a feltűnő elveszti kitüntetett szerepét. Tehát — szögezi le Mezei — a tűnődés egyaránt valaminek a fel- és eltűnése, de ugyanakkor önmagán való tűnődés is, a fel- és eltűnés módján: a tűnődés tűnődése. Mind-

azt, ami a tűnődés során fel- és eltűnik, *tűneménynek* nevezzük. A tűnemény és a figyelem együttesen képezik azt, ami *tűneményes*. A tűneményesség a tűnemény és a figyelem kooperációja: tűnődés.

A tűnődésről való tűnődés gondolatmenetét itt nem részletezhetjük, csak utalunk arra, hogy Mezei a tűnődés tűneményességének forrását a *hagyományban*, a hagyomány eredetét pedig a nyelv-hagyománykör *beszéd-mondás* jelenségeinek vizsgálata során a *vallásban* jelöli meg. A hagyomány kifejezés sajátos magyar jelentésének két aspektusát különíti el a tanulmány. Egyrészt a ráhagy, hagy, hagyatkozik megengedő értelműt, másrészt az aktív jelentést a meghagyás, ráhagyás, hagyatkozás értelmében. A két jelentés egymásba fonódik, ezért Mezei szerint a hagyomány: *ráhagyó meghagyás* és *meghagyó ráhagyás*.

Ezen a ponton alkalom kínálkozik arra, hogy a hagyományról való tűnődést az első fejezet végkifejletéhez csatlakoztassuk. A *ráhagyó meghagyás* és a *meghagyó ráhagyás* a *teológiai filozófia* és *filozófiai teológia* kifejezéseivel állíthatók párba. Értelmezésük során tulajdonképpen a kötet célkitűzése, a vallás és hagyomány filozófiai fogalma testesül meg. A filozófia mindenekelőtt rendszerezett és fogalmilag artikulált, ami mögött viszont az előzetes szóválasztással egybekapcsolt gondolkodás tapasztalata húzódik meg: a gondolkodásról való gondolkodás, melynek kiindulópontja maga is gondolkodás, vagy a Mezei által kiemelt formában: tűnődés. A tűnődés forrása a hagyomány, a hagyomány eredete pedig a nyelv és mondás, a *vallás* (confessio) értelmében. Mezei könyvének tanúsága szerint a pozitív, konkrét alakot öltő vallás (religió) és a fogalmilag letisztázott hagyomány mélyén ott húzódik a két terület egységét is hordozó, a fel- és eltűnő tűnődésben kibontakozó forrásvidék: a *vallásbölcselet*. (L'Harmattan, Budapest, 2003)

SÁRKÁNY PÉTER